

УДК 930.253(477+438)"1944/1948"

Л. М. ПАСІЧНИК*

ДОЛІ УКРАЇНЦІВ У КОНТЕКСТІ ПОЛЬСЬКОЇ ПЕРЕСЕЛЕНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ

(за документами Державного архіву
Кіровоградської області)

Висвітлюється процес переселення етнічних українців з Польщі на територію УРСР у 1944–1946 роках. Відображено керівництво партійними та радянськими органами процесом переселення та реалії облаштування українських родин у складних умовах повоєнного часу на Кіровоградщині.

Ключові слова: переселенці; облаштування; взаєморозрахунки; евакодокументи.

Об'єктивність при вивченні історії та наслідків Другої світової війни допомагає усвідомити справжню ціну вирішення “українського питання”. Воно вирішувалося владними органами з використанням методів, які продукував сталінський репресивний апарат, не обмежуючись територією СРСР, а й поза його кордонами (що змінювали мапу Європи протягом 1939 –1945 років).

9 вересня 1944 р. у Любліні між урядом УРСР та Польським комітетом національного визволення було укладено Угоду про евакуацію українського населення з території Польщі і польського – з території УРСР. Українці, які проживали на південно-східних польських теренах: в Любачівському, Лемківському, Замостівському, Білгорайському, Володавському, Грубешівському, Холмському, Красноставському, Ярославському, Томашівському, Перемишльському повітах, мали переселитися в Україну, а в Польщу – поляки та євреї, які перебували в польському громадянстві до 17 вересня 1939 року та мешкали в УРСР. Важливо зазначити, що переселення повинно було здійснюватися без силового тиску. Правову основу процесу переселення, передбаченого Угодою, вчені ставлять під сумнів, адже на той час УРСР не була суб'єктом міжнародних правових відносин, СРСР не доручав Україні підписувати договори подібного рівня. Польську сторону представляв тимчасовий носій влади – комітет національного визволення. Зазначена подія призвела до першого виселення українців із земель, що споконвічно ними заселялися. Переселення української національ-

* *Пасічник Лариса Миколаївна* – головний спеціаліст відділу інформації та використання документів Державного архіву Кіровоградської області.

ної меншини, яке мало бути винятково добровільним, відбувалося з застосуванням військової сили. Кульмінаційним моментом польсько-українського конфлікту, переселенсько-депортаційного процесу стала Операція “Вісла”, котра нанесла українству прокомуністичної Польщі непоправних втрат. Символами трагічних сторінок польсько-української історії 1945–1947 років стали село Павлокома, де за одну ніч вбито 366 його мешканців, концтабір Явожно, в якому було ув’язнено 3800 українців, примусове вивезення українців з обжитих земель на північ Польщі.

За словами видатного історика Я. Дашкевича, „капітал ненависті з обох боків зібрався дуже великий і окремої команди з Москви не було потрібно. Вистачило команди з Варшави. Москва, Київ не висловили жодних протестів проти “Вісли”, яка цілком відповідала широко застосованій в Росії політиці етнічних чисток”¹. Через шість десятиліть після проведення сумно відомої акції, 24 квітня 2007 року, було прийнято Ухвалу Сеймика Вармінсько – Мазурського воєводства, в якій охарактеризована злочинна суть дій польської влади щодо українців: “З нинішньої історичної перспективи Акцію “Вісла” як переслідування цивільної людної треба не лише засудити, а й визнати за негідне із найголовнішими людськими та громадянськими правами”².

За даними польських джерел, 482 тис. осіб було вивезено до України наприкінці 1944 р. Серед перших переселенців були і ті, хто добровільно залишив польську територію, потрапивши під вплив агітації про щасливе майбутнє життя на звільненій Україні, можливість національного розвитку, що придушувалася польською владою. Але процес добровільного переселення не набрав масштабності: Радянська Україна була чужою, викликала тривогу сталінська репресивна політика, що позначилася на житті Західної України. Другий етап переселення українців – з вересня по жовтень 1946 р., який передував Акції „Вісла”, мав уже примусовий характер. Людей вивозили поспіхом, були й такі серед переселенців, хто самотужки добирався до нового місця проживання, провівши в дорозі чимало часу. Від’їжджали, маючи те, що встигли зібрати іноді за декілька годин, під дулом автоматів. Підтвердженням цьому є ті факти, що не всі переселенці серед виданих їм евакодокументів мали описи (акти здачі) залишеного майна, не всі також встигли обміняти польські злоті на радянські карбованці.

Радянське керівництво керувало непростим процесом облаштування прибулих. 15 грудня 1944 р. прийнято Постанову РНК УРСР та ЦК КП(б)У “О подготовке к приему, размещению и устройству украинского населения, эвакуированного с территории Польши”. Постановою РНК УРСР та ЦК КП(б)У від 31 липня 1945 р. за № 1195 “Об освобождении от обязательных поставок сельскохозяйственных продуктов, от денежных налогов и от платежей, обязательного окладного страхования

хозяйств, переселенных из Польши” всі переселенці, а також організовані з переселенських господарств колгоспи звільнялися від сплати всіх видів податків на дворічний термін. Якщо переселенці складали більше 50 % членів колгоспів, такі господарства теж звільнялися від всіх виплат на 2 роки³. Постановою РНК УРСР та ЦК КП (б)У від 22 вересня 1945 р. за № 1154 “О возмещении озимых посевов, оставленных в Польше хозяйствами, переселившимися в УССР” передбачалася видача переселенцям продовольчого зерна в розмірі 4-х центнерів за кожний гектар озимих посівів в якості компенсації. Керівництво 11 областей (із 24-х на той час): Одеської, Херсонської, Миколаївської, Кіровоградської, Запорізької, Дніпропетровської, Сталінської (теперішньої Донецької), Ворошиловградської (Луганської), Харківської, Сумської, Полтавської повинно було негайно встановити на основі документальних даних кількість залишених посівів у Польщі та через Уповнаркомзаг по областям забезпечити видачу на місцях із пунктів Заготзерна озимих культур. Звітувати про кількість відпущеного зерна місцева влада повинна була перед РНК УРСР та ЦК КП(б)У кожні 5 днів⁴.

Реальність побудови переселенцями нового життя на “великій Україні”, зруйнованій німецько-фашистськими окупантами, наповнена випробуваннями та поневіряннями. Адже нажите добро, заготовлений зерноматеріал, худоба, реманент були залишені на обійстях, з якими їх власників розділяв тепер державний кордон. Люди, позбавлені необхідного, розпочинали відбудову в складних умовах.

Облаштування сімей переселенців стало серйозним навантаженням для Кіровоградщини, що тільки-но піднімалася з руїн. Матеріальні збитки області за 3 роки окупаційного режиму сягали більше 14 млрд. крб. Протоколи засідань виконавчих комітетів Кіровоградської міської та районних рад депутатів трудящих за 1945–1948 рр. свідчать про прийняття рішень щодо сплати новоприбулим вартості майна, залишеного в Польщі, надання їм кредитів. Так, виконкомом Новоукраїнської районної ради за період з липня по грудень 1945 р. було прийнято рішення про надання 25 особам, переселеним з Польщі по сільрадах району, кредитів на суму 125 тис. крб. для будівництва житла та придбання худоби⁵. У протоколах засідань виконкому Кіровоградської міської ради за серпень – вересень 1946 р. містяться відомості щодо сплати 12 особам вартості майна, залишеного ними в Польщі, та надання одноразової грошової допомоги в 1000 крб. переселенцю Станчаку Г.П., який через тяжкий матеріальний стан не мав можливості сплатити кошти за навчання на курсах бухгалтерів⁶.

У листі заступника начальника Управління при РНК УРСР в справах евакуації та розселення українського і польського населення начальникові сектора розселення при Кіровоградській обласній раді, датованому 26 березня 1946 роком, вказувалося: “...переписка, вскрывающая об-

щий об'єм ходу расселения українського населення, евакуйованного из Польши в Вашу область, должна вестись в секретном порядке³⁷. Взаєморозрахунки з переселенцями в умовах повоєнної відбудови проводилися досить непросто. Якщо переселенець не отримував опису майна, актів, накладних з причин, від нього не залежних або дані документи було втрачено, він мав подати заяву до виконкому райради, довідки від райуповновагу, райфінвідділу про те, що не отримував допомоги сільгосппродуктами та майном. Після ретельної перевірки в кожному окремому випадку документи направлялися до сектора розселення при обласній раді, звідти – до Управління у справах евакуації в м. Києві, потім – на місце виселення. При такій схемі стає зрозумілим становище сім'ї з 5–6 осіб у очікуванні можливості отримати взаєморозрахунок. Інформації райвиконкомів, довідки про господарчо-побутове облаштування сімей переселенців за 1945–1946 рр., підписані представником облради та обкому КП(б)У, райради, а також головою сільради, розкривають картину пристосування переселенців до непростих умов та опікування місцевої влади вирішенням їх проблем.

Так, з виділених за планом РНК УРСР на облаштування сімей переселенців 50 тис. шт. цегли Знам'янський район за станом на 1 червня 1946 р. отримав 10 тис., солі з 140 тис. тонн – 3 центнера, на Бобринецький район було виділено продуктової зернової позики 33,10 кг, олії 20 кг, зошитів 70 шт., майок 10 шт. Дані по Новопраському району свідчать, що станом на 25 червня 1946 р. з 47 родин переселенців, котрі надали описи залишеного в Польщі майна, розрахунок отримали 7 родин, в Устинівському районі з 310 сімей переселенців лише 118 забезпечені житлом та отримали розрахунок, в Бобринецькому районі з 49 сімей переселенців, що надали описи залишеного майна, 46 отримали розрахунок за залишені посіви⁸.

Слід згадати і про несприятливі умови 1946 р., коли літо за попередні 50 років було найбільш засушливим. Виконавчим комітетом Новгородківської районної ради в березні – квітні 1947 р. приймалися рішення про додаткові заходи з надання допомоги харчуванням населенню району, що потерпіло через неврожайний рік; передбачалася організація пунктів щоденного одноразового харчування по сільрадам району, а також розширення райспоживспількою мережі їдалень з мінімальною нормою продуктів⁹. Голод 1946–1947 років, який утаємничувався і офіційно озвучувався як післявоєнні труднощі, ускладнював становище переселенців, а надто тих, хто не був членом колгоспу.

Протягом тривалого часу гостро стояла проблема забезпечення приїжджих житлом. В об'єднаному рішенні виконкому Кіровоградської міської ради та бюро міського комітету КП(б)У від 14 серпня 1946 р. вказувалося на необхідність забезпечення житлом переселенські сім'ї, а також на те, що є родини, які мають бажання одержати земельні ділян-

ки для будівництва, але через недостатню роботу комунвідділу нічого не зроблено в цьому напрямку.¹⁰ У довідках про господарчо-побутове облаштування переселенців, складених в районах області, міститься інформація про те, якими були нові оселі у переселенців. “В предоставленном жилье надо открыть 2 замурованных окна и застеклить их, поставить колонны в сенях для подпорки потолка”, “...отведенный дом является старым, с поврежденной крышей, он не соответствует стоимости дома, сданного по описи”, “Решение райисполкома о предоставлении дома переселенцам было еще 5 месяцев назад. Но это решение не было доведено до председателя сельсовета, и выполнением его никто не интересовался. Семье остро необходимо жилье” (Великовисківський район)¹¹. “Дом без окон (т.е. не застеклены). Обада у переселенцев на то, что предоставили дом, не очищенный от порослят и телят, которые там находились.”, “В комнате в 25 кв. м. – две семьи переселенцев” (Устинівський район)¹². “Четверо переселенцев выстроили жилые помещения (полуземлянки) по 15 кв.м. Шахта помогла строительным материалом” (м. Олександрія Олександрійського району).

Серед типових проблем переселенців на нових місцях проживання слід виділити: проведення взаєморозрахунків, отримання житла, присадибних ділянок (іноді їх наділяли на значній відстані від населених пунктів), палива, продуктової допомоги, одягу (майже всі діти шкільного віку мали в ньому потребу), взаємовідносини з владою та місцевим населенням.

За словами переселенки з Краківського воєводства до Компаніївського району М. Гунчак, її землякам було тяжко і від того, що місцеве населення не завжди добре сприймало нових сусідів, не було можливості помолитися в церкві, навідатися до могил померлих рідних. Нерідко присутність переселенців, яких “доселяли” в хати колгоспників (іноді в будинку проживало по 7–9 чоловік), викликала у місцевих жителів негативні емоції. Образи, неприязнь – це все траплялося в стосунках між переселенцями та селянами. В Устинівському районі жителі одного із сіл заборонили переселенцям брати воду з загальної криниці. В Бобринецькому районі господар будинку, частину якого займала сім’я переселенців, вимагав щомісячної сплати в 100 карбованців. Нерідко керівництво колгоспів, сільрад проявляло бездіяльність у вирішенні нагальних потреб переселенців, допускаючи образи на їх адресу (їх називали бандитами, навіть американцями). Зрозумілим в цих умовах є слова переселенців, які містилися в скарзі до київського керівництва в справах переселення: “Враження, що прибули відбувати примусові роботи”¹³.

Переселенці, потрапивши в складні умови, намагалися покинути Кіровоградщину та повернутися на Західну Україну. Так, станом на 1 грудня 1945 р. з 207 сімей, прибулих до Піщанобрідського району,

виїхало – 64 (з них 3 родини отримали офіційний дозвіл). В Новоукраїнському районі в 1946–1947 роках з 162 сімей переселенців залишилося – 9. Покинувши Кіровоградську область самовільно, переселенці залишали свої евакодокументи в сільрадах, колгоспах. Ті, хто не був членом колгоспу, залишали на місці належне їм майно: коней, візки, реманент, тим самим вдруге позбавляючись господарства. В документах обласного переселенського відділу є відомості про осіб, евакуйованих у 1945 р. з Люблінського воєводства в Херсонську область, які самовільно виїхали в Рівненську область, а звідти були вже вивезені на Кіровоградщину.

Репресивні методи в політиці Польщі щодо українського населення, які підтримувалися радянським керівництвом, вписали трагічні сторінки в людські долі. Офіційна риторика, що звучала в другій половині 40-х років щодо переселення українського населення на Північ Польщі та УРСР, аніскільки не відбивала тогочасних реалій життя, що назажди залишилися у спогадах старшого покоління переселенців.

¹ Я. Дашкевич. Подзвінне операції “Вісла”. www.ukrhist.at.au.25-1-0-627.

² Д. Павличко. “Акція “Вісла”. “Літературна Україна”. – 2007. – 10 травня, стор. 7.

³ Держархів Кіровоградської обл., Ф. Р-2860, оп. 1, спр. 289, арк. 210.

⁴ Там само, спр. 292, арк. 142.

⁵ Там само, Ф. Р-308, оп. 1, спр. 56, арк. 16–18, 34, 42, 67.

⁶ Там само, Ф. Р-252, оп. 4, спр. 50, арк. 206, 246.

⁷ Там само, Ф. Р-6639, оп. 1, спр. 7, арк. 14.

⁸ Там само, спр. 4, арк. 15.

⁹ Там само, Ф. Р-268, оп. 3, спр. 15, арк. 108, 146.

¹⁰ Там само, Ф. Р-242, оп. 4, спр. 50, арк. 275.

¹¹ Там само, Ф. Р-6639, оп. 1, спр. 5, арк. 36.

¹² Там само, спр. 10, арк. 42.

¹³ Там само, спр. 57, арк. 53.

Освещается процесс переселения этнических украинцев с территории Польши в СССР в 1944–1946 годах. Отображено руководство партийных и советских органов процессом переселения и реалии обустройства украинских семей в сложных условиях послевоенного времени на Кировоградщине.

Ключевые слова: переселенцы; обустройство; взаиморасчеты; эвакодокументы.

The article highlights the immigration of ethnical Ukrainians to the USSR from Poland in 1944-46. It is shown the Party's and Soviet bodies management the process of immigration and arrangement of Ukrainian families in Kirovograd Region in the post-war period in the article.

Keywords: immigrants; arrangement; mutual payments; evacuation documents.